

SIMON LAJOS ZOLTÁN*

GENTE PANNONIUS, DOCTRINA MIRANDUS.
MEGJEGYZÉSEK JANUS PANNONIUS
KORAI ELÉGIÁIHOZ

Kulcsszavak: *Janus Pannonius; Guarino Veronese; Bartolomeo Cevola; humanista latin elégia; recepciótörténet*

„Nagy adóssága a magyar irodalomtörténetnek: Janus költészetét elhelyezni a XV. századi latin nyelvű líra fejlődésében” – írta Janus Pannonius érdemes kutatója, Vadász Géza *A korai humanizmus lírája* című, 1999-ben megjelent könyve előszavában.¹ Habár a föltételek e munka elvégzéséhez negyedszázad múltán sem lettek kedvezőbbek, hiszen számos humanista szerzőnek máig nincsen korszerű kiadása, vagy csak részleges kiadása létezik, vagy mindmáig csak kéziratban olvasható, e munka elvégzése nélkül Janus elégiaköltészetének kezdeteiről csak hiányos képet alkothatunk. E sorok írója az elégiákhoz készülő kommentár munkálatai közben számtalan szöveghelynél szembesült azzal, hogy pusztán a klasszikus ókori előkép föltárása nem elégséges, némelykor pedig a kortárs kontextus ismerete nélkül még akár félrevezető is lehet. Az alábbiakban erre mutatunk be néhány jellemző prozódiai, tárgyi, valamint mitológiai példát. Kitűnik ezekből, különösképpen, ha Janus verseit a kortárs itáliai humanisták hasonló produktumaival összevetjük, hogy a magyar diák nyelvi és tárgyi fölkészültsége káprázatosan alapos volt, s Guarino jogos büszkeséggel írhatta régi barátjának, Francesco Barbarónak, amikor Janus 1453-ban személyesen is fölkereste az idős humanistát Velencében: „Hunc Ianum, contubernalem meum, gente Pannonium, Italicum moribus, doctrina mirandum, immo vero stupendum, tibi commendo; eum suscipe in tuorum numerum”.²

* SIMON Lajos Zoltán (1970), PhD, klasszika-filológus, irodalomtörténész, ELTE BTK Latin Tanszék; Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Moravcsik Gyula Intézet, Budapest, simon.lajos.zoltan@gmail.com

1 VADÁSZ Géza: *A korai humanizmus lírája*. Argumentum, Bp., 1999. 7.

2 *Epistolario di Guarino Veronese*. Racc., ord., illust. Remigio SABBADINI. Vol. 2. Tip. C. Ferrari–Venezia, 1916. 608.

1. PROSODICA

Első példánk egy talán apró-cseprőnek tűnő prozódiai kérdésről szól. Ismeretes, hogy Janus rendkívül kényes volt a klasszikus verselés szabályainak betartására. Amikor 1455-ben Vitéz János kíséretében a bécsújhelyi birodalmi gyűlésre érkezett, költői hírneve már akkora volt, hogy a gyűlés fő szónoka, Siena püspöke, az akkor kereken ötvenesztendős Aeneas Silvius Piccolomini verses levélváltásra méltatta a húszéves, még tanulmányait folytató magyar fiatalembert.³ Az önbizalomhiányban sohasem szenvedő Janus verseket kért Piccolominitól, hozzátéve, hogy ne féljen, csak olvasni szeretné az Európa-szerte ismert humanista költeményeit, nem pedig bírálni: *censor non ero, lector ero*, 332,10.⁴ Janus mégsem maradt adós a bravúrosságában szemtelen kritikával. Piccolomini ugyanis a Janusnak küldött versben három nyelvi vétséget, barbarizmust is elkövetett (*frīguit aetas; prōfugus hinc abiit*, *App. epigr.* 2,9;14), ám a legkirívóbb, hogy a *Pegaseus* melléknév első szótagját rövidnek vette, *dum iuvenes fuimus, Pēgaseo e fonte liquores / hausimus*, *App. epigr.* 2,7–8. Janus erre olyan verssel válaszolt, melyben mindhárom hibás szót helyes alakjában használta: *Necdum Pēgaseis te Cynthius arcet ab undis, / non vox refrīxit, non lyra muta silet*, 324,7–8; *Ille quidem gressu prōfugo mea castra petivit*, 324,15. Az Apollóra használt *Cynthius* ráadásul alighanem kissé merész utalás Piccolomini *Cinthia* című, ifjúkori szerelmi elégiagyűjteményére, amelyet sikamlós tartalma miatt három évvel később, immár II. Pius pápáként saját maga tiltott be. Ez az irodalomtörténetben példátlan önbetiltás olyan jól sikerült, hogy a *Cinthia* kézírata csak 1883-ban került elő.⁵ Azonban korántsem arról van szó, hogy Piccolomini latintudása hiányos lett volna. E levélváltás valójában két nemzedék eltérő esztétikai elveinek lenyomata. A reneszánsz legelső elégiás könyvecskéje, a mindössze 9 versből álló *Angelinetum* a szicíliai Giovanni Marrasio munkája, aki sienai diákként a szépséges Angela Piccolomininak udvarolt.⁶ A leendő pápa az ő, akkoriban irodalmi szenzációnak számító verscsokrán fölbuzdulva írta meg a

3 E költői versengésről, az említett hibákat és janusi korrekciójukat is elemezve, lásd Scevola MARIOTTI: *La corrispondenza poetica fra Giano Pannonio ed Enea Silvio Piccolomini = Umanesimo e Rinascimento. Studi offerti a Paul Oskar Kristeller da V. Branca*. Da V. BRANCA–A. FRUGONI–E. GARIN–V. R. GIUSTINIANI–S. MARIOTTI–A. PEROSA–C. VASOLI, Olschski, Firenze, 1980. 45–56; JANKOVITS László: *Nobilis ingenio. Janus Pannonius költészete*. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2012. 51–54.

4 Janus epigrammáit az alábbi kiadás szerint idézem: Iani Pannonii *Opera quae manserunt omnia*. I. *Epigrammata*. Fasc. 1. Textus. Ed., praef., app. crit. Iulius MAYER, add. Ladislaus TÖRÖK. Balassi, Bp., 2006.

5 A *Cinthia* újabb szakirodalmából lásd Perrine GALAND-HALLYN: *La poétique de jeunesse de Pie II: la Cinthia*. Latomus LII(1993). 4. sz. 875–896.

6 Marrasióról lásd Resta alapvető tanulmányát: Iohannis MARRASII *Angelinetum et Carmina varia*. A cura di Gianvito RESTA. Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, Palermo, 1976. 7–66.

Cinthiát, mely az első valódi reneszánsz elégiagyűjtemény, 23 elégiája Propertius híres *Monobiblosát* követi. Marrasio, Piccolomini és társaik nyelvhasználata még megengedte az említetthez hasonló licentiákat, Janus versében viszont egy új, igényesebb képzettségére büszke költőnemzedék öntudata szólal meg.

E rövid kitérő után fölvetődik a kérdés, vajon az ő elégiáiban találunk-e prozódiai hibát. Ha csak a klasszikus római költőket vesszük figyelembe, úgy tűnik, hogy igen. Egyik legkorábbi elégiája az *Ad Apollinem cum e pede laboraret*. Ez szabályos himnusz, a kamasz költő erőmutatványa, kitűnik a ritka mitológiai nevek halmozásával, antik műveltségének fitogtatásával. „Gyermekes alkotás, igazi lábfájós költészet” – jegyzi meg Janus monográfusa, Huszti József.⁷ Ennek 21–22. sora így hangzik:

*Quisque suos divum cultores spectat, et illis
prōpitio semper numine mitis adest.*⁸

Az utóbbi sorban a ‘jóindulatú’, ‘kegyes’ jelentésű *propitius* vallásos töltésű melléknév, a római irodalomban főleg a komédiák imádságjeleneteiben fordul elő, így Plautus *Mercator* című darabjában: *Apollo, quae te ut des pacem prōpitius*, 678. Mivel a szó a *prope* ‘közel’ adverbium származéka, az első szótag szigorúan rövid.⁹ Ha a klasszikus előzményekkel megelégednénk, Janus verssorát el is könyvelhetnénk egy kezdő költő botlásának. A késő ókori költőknél azonban a *propitius* kezdőszótaga megnyúlik, alighanem a *prō* prefixum hatására, miután a szó etimológiája már elhomályosodott. Az ókeresztény költészet virtuóz formaművésze, Prudentius híres *Peristephanon*jában már így áll: *purgabor oris prōpitiabilis / fulgore*, 14,130. Hasonlóan a toledói Eugenius versében: *accipe prōpitius, quae tibi, summe, loquor*, *Carm.* 76,2. A neolatin költőknél ez a késő ókori kvantitás vált normává. Így találjuk már a 14., majd a 15. század itáliai költőinél, hasonlóképpen a 16. század latin verseiben.¹⁰ Talán Janus költészete is hatott a magyar humanistánál tíz évvel fiatalabb Alessandro Braccesi (1445–1503) elégiájára, melyben a műzsákhöz fohászkodik a lázbetegségből való felgyógyulásáért: *Pellite torrentes aestus, violentaque febris / spicula prōpitia frangite, quae so, manu*, *Carm.* 1, 19, 29–30. Janus tehát legkorábbi elégiáiban sem vétett prozó-

7 Huszti József: *Janus Pannonius*. Janus Pannonius Társaság, Pécs, 1931. 64.

8 Janus elégiáit az alábbi kiadás szerint idézem: Iani Pannonii *Opera quae manserunt omnia*. II. *Elegiae*. Fasc. 1. Textus. Ed., praef., app. crit. Iulius MAYER, add. Ladislaus Török. Balassi, Bp., 2014.

9 Michiel de VAAN: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Brill, Leiden–Boston, 2008. 492.

10 Girolamo Balbi, *Carm.* 2,175–176 *Ipse pio cultu solennes pronus ad aras / prōpitio reddes debita vota Deo*; Andrea Rapicio, *Musae* 1,1,2 *Sint tibi prōpitii, numina sancta, dei*; Gian Domenico Cancianini, *Odorum* 4,7,1–2 *Axis stelliferi decus, / sydus prōpitium mari*.

diai hibát, kínosan betartotta a klasszikus kánon előírta szabályokat, csak éppen e kánon nem teljesen volt azonos a jelenkorival.

Ám Janus verstani fölkészültsége némelykor még későbbi tudós kiadóin is kifo-gott. Mint arra már Ritoókné Szalay Ágnes fölhívta a figyelmet, Hilarius Cantiuncula olyan kiválónak tartotta elődje, Beatus Rhenanus Janus-kiadását, hogy azon saját kiadásában csak egyetlen helyen módosított: a *Marco Georgio et Antoniolo Scientae rusticantibus* című korai elégiában metrikailag hibásnak vélte a 3. sort: *an quid dulce magis est rure? Molestior urbs est*, és a verssort igen szellemesen átírta: *nam ruri nihil est mage dulce*.¹¹ Ezt a változatot azután átvette Zsámboki János és a Teleki-Kovácsnai-féle kiadás is, holott az eredeti nemcsak elegánsabb, de metrikailag is tökéletes, mivel a rövid magánhangzó nyújtása (*magis*) főcezúra előtt bevett eljárás (*productio ob caesuram*) a klasszikus római elégiaköltőknél. Találunk erre példát Tibullusnál (*aut si tardus eris | errabis*, 1,4,27) és Propertiusnál is (*vinceris aut vincis, | haec in amore rota est*, 2,8,8).¹²

2. REALIA

Következő példánk tárgyi természetű probléma. Janus még csak három éve tanult Ferrarában, amikor Leonello d'Este halálával Guarino helyzete megrendülni látszott. Az utód, Borso d'Este, aki latinul alig értett, maradi módon az olasz és francia lovag-regényekért lelkesedett, a humanista oktatás ügyét kevésbé viselte szívéen. A 76 éves tanítómester honoráriumát megalázó módon csökkentette, aki elkeseredésében már ferrarai házát is meghirdette. Csak erre vártak a veronaiak, akik régóta próbálták híres szülöttjüket, busás javadalmazást ígérve, hazacsábítani.¹³ Janus, más tanítványokhoz hasonlóan, kész volt mesterét Veronába követni, és 1451 végén vagy 1452 elején hosszú verses episztolát írt erről Veronában tanító barátjának, Bartolomeo Cevolának. A vers a humanistákra olyannyira jellemző, szinte vallásos barátságkultusz egyik első dokumentuma. Rögtön a fölütésben Janus leszögezi, hogy:

*hunc ego nec claris dubitem praeferre smaragdis,
quos legit in rubro gurgite nudus Arabs. (7–8)*

11 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Janus Pannonius kiadója, Hilarius Cantiuncula* = „*Nympha super ripam Danubii*”. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi, Bp., 2002. 1997.

12 Maurice PLATNAUER: *Latin Elegiac Verse. A Study of the Metrical Usages of Tibullus, Propertius and Ovid*. Cambridge University Press, Cambridge, 1951. 59; Íñigo RUIZ ARZALLUZ: *Sobre la productio ob caesuram de sílaba abierta en el hexámetro latino*. Veleia VI (1989). 281–286.

13 HUSZTI: *i. m.* 43–44.

A verset magyarra fordító Palójtay Béla talán érzékelte e mondat problematikus mivoltát, amidőn e sorokat a következőképpen adta vissza:

*Féltettebb kincs ez, mint mélytüzű drága igazgyöngy
mellyet a bűvár gyűjt tengerből fenekén.*

A szó szerinti fordítás ugyanis így szól: „ezt én nem haboznék elébe helyezni a ragyogó smaragdnak, melyet a Vörös-tenger mélyéből szed a mezítelen arabus”. Ez jól ismert motívum a római elégiaköltőknél. Janus közvetlen előképét Tibullusnál találjuk: *et quascumque niger Rubro de litore gemmas / proximus Eois colligit Indus aquis*, 3,8,19–20.¹⁴ Hasonló képek bőven akadnak Propertiusnál, Martialisnál, Claudianusnál és Janus költőbarátainál, Strozzinál és Basiniónál is.¹⁵ Ám egyetlen szöveghelyet sem találunk, ahol a smaragdot a tengerből hoznák föl. A földrajzi tankönyvként használt Solinusnál azt az általánosan elterjedt nézetet olvashatjuk, hogy a smaragd a szkíták földjéről származik, ahol griffimadarak őrzik.¹⁶ Ne feledkezzünk meg Strabónról, akinek hatalmas művét Guarino fordította latinra. Itt azt olvashatjuk, hogy a Vörös-tenger vidékén berill és smaragd is található, de nem a tengerben, hanem az aranybányákban.¹⁷ Ha tehát csak a klasszikus forrásokat vesszük figyelembe, arra a következtetésre juthatnánk, hogy Janus tévedett, és egy ilyen kis lapsus egy 17

14 A szöveghely értelmezéséhez lásd *Appendix Tibulliana*. Hrsg., komm. Hermann TRÄNKLE. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1990. 265.

15 Mart. 8,28,14 *cedet Erythraeis eruta gemma vadis*; lásd még Prop. 1,14,12 *et legitur Rubris gemma sub aequoribus*; 3,13,6 *et venit e Rubro concha Erycina salo*; Mart. 10,17(16),5 *quidquid Erythraea niger invenit Indus in alga*; Claud. Hon. nupt. 168 *rubro quas legerat ipsa profundo* (Psamathe tengeri nimfa azonban igazgyöngyöket hoz föl); Hon. III cos. 210 *vobis rubra dabunt pretiosas aequora conchas*. Vö. Basinio da Parma, *Isott*. 3,9,77–80 *Aut ego ad Eoas veniam male sanus harenas, / quaeque calent Rubri littora vasta maris. / Hinc ego purpureos referam mea vota lapillos, / gemmaque Gangariis sit mihi lecta vadis*; Tito Vespasiano Strozzi, *Erot*. 141–142 *Gemma erit in pretio, quam se mercator avarus / finxerit a rubri littore ferre maris*. Cortesius Mátyás-eposzának hasonlatát, ahol a Vörös-tenger homokjából a legkülönfélébb drágakövek kerülnek elő, talán Janus is befolyásolta. Alexander Cortesius, *Laud. bell*. 53–57 *Ac veluti rubrae dubitat rimator harenas, / quam prius e variis gemmam legat (ardet iaspis, lucet onyx, viridi radiat fulgore smaragdus), / in partes dubium varias et singula circum / illum agit, haerentem spectandi immensa voluptas*. Vö. még Gabriele Altilio, *Carm*. 3,13–16 *Gemmas pocula mictat et lapillos / quos rubrum legit Indus aequor / aut quos Assirii ferunt odores / et fecundus Arabs*.

16 Solin. *Coll*. 15,23 *Smaragdis hic locus patria est, quibus tertiam inter lapides dignitatem Theophrastus dedit: nam licet sint Aegyptii et Chalcedonii et Medici et Laconici, praecipuus est bonos Scythicis*.

17 Sztrabón, *Geógr*. 16,4,20 λέγεται δὲ καὶ διότι ὁ σμάραγδος καὶ ὁ βήρυλλος ἐν τοῖς χρυσοῖς μετὰλλοις ἐγγίγνεται. („Azt is mondják, hogy smaragd és beryll is található az aranybányákban.” Földy József ford.)

éves diáktól talán megbocsátható volna. Az esetleges licentiára pedig magyarázattal szolgálhat, hogy Janus Isidorusból tudhatta, a smaragd nem kőnek (*lapillus*), hanem gemmának számít, amely a *lapillusszal* szemben áttetsző.¹⁸ Ha azonban föllapozzuk Albertus Magnus *De mineralibus* című művét, érdekes párhuzamra bukkanunk. Albertus is úgy tartja, hogy a legjobb smaragd szkíta földről származik, ám hozzáteszi, hogy ő maga beszélt egy görög utazóval, aki szavahihető és igen kíváncsi megfigyelő (*veridicus et curiosus experimentator*), és ő azt állította, hogy smaragdot a tenger alatti sziklákon (*in rupibus qui sunt sub aqua maris*) is gyakran találunk. Janus érdeklődését e szöveghely azért is fölkelthette, mert Albertus elmondja, hogy a smaragd a tisztaság köve, ezért nem viseli el a házastársi együttlétet, miként azt Magyarország jelenlegi királya – vagyis IV. Béla – esete is példázza, aki ágyasházába bemenvén, nem vette le ujjáról a zöldkőves gyűrűt, s az a feleségével való együttléte alatt három darabra törött.¹⁹ Ez esetben pedig Janus se nem tévedett, se költői szabadsággal nem élt, hanem ellenkezőleg, párját ritkítóan elmélyült ismereteit kívánta bizonyítani.

Tanulságos példa, hogy az ifjú költő szövegismerete még olyan tudós filológuson is kifogott, mint Ábel Jenő. Ugyanezen elégiában, melyet elsőként Ábel adott ki, olvassuk a következő sorokat:

*Cui satis est auri, tribuendo est largus in auro,
cui satis est pecoris, molle dat ille pecus. (6,89–90)*

A kétségtől szokatlanul tűnő, de a kisbárány mellett rendkívül kifejező *molle* ('puha', 'gyenge', 'fiatal') jelzőt Ábel a gyakoribb *mille* számnévvel vélte javítani. E coniectura mellett szólna, hogy a *mille pecus* bevett bukolikus toposz, mely Theokritos, Vergilius és Calpurnius pásztori költeményeiben egyaránt előfordul.²⁰ A szédületes gyorsasággal dolgozó Ábel azonban nem vette figyelembe a szövegkörnyezetet. A bukolikusoknál ugyanis a *mille* mindig a vagyon nagyságára utal, tehát a *mille dat ille pecus* azt jelentené, hogy a tulajdonos egy egész nyáját adna ajándékba.²¹ Az ókorban

18 Isid. *Etym.* 16,6 *Gemmae vocatae quod instar gummi translucant*; ugyanott Isidorus a smaragdot a gyöngyök mellett említi: *Etym.* 16,7 *Omnium gemmarum virentium smaragdus principatum habet, cui veteres tertiam post margaritas et uniones tribuunt dignitatem.*

19 *De min.* 2,2,17 *Dixit enim unus de Graecia veniens veridicus et curiosus experimentator, quod ille lapis nascitur in rupibus qui sunt sub aqua maris, et quod ibi frequenter invenitur. Expertum est temporibus nostris, quod hic lapis si vere bonus et verus est, non sustinet coitum, propter quod rex Ungariae, qui nostris temporibus regnat, in coitu cum uxore sua lapidem hunc in digito habuit, et propter coitum in tres partes fractus fuit.*

20 Theokr. 11,34 βοτὰ χίλια βόσκη; Verg. *ecl.* 2,21 *mille meae Siculis errant in montibus agnae*; Calp. *Sic.* 2,68 *mille sub uberibus balantes pascimus agnas.*

21 Lásd ehhez: Lygdamus. *Corpus Tiullianum* III. 1–6. *Lygdami Elegiarum Liber.* Ed., Comm. Fernando NAVARRO ANTOLÍN. Brill, Leiden–New York–Köln, 1996. 213.

azonban nyáját nem, kisbárányt annál inkább volt szokás ajándékozni.²² A *molle pecus* a klasszikus költészetben csak két ízben fordul elő, mindkét esetben Vergiliusnál.²³ Annál népszerűbbé vált az ókeresztény költészetben,²⁴ emellett pedig Isidorus meghatározása is közismertté tehetette: *ovis, molle pecus lanis, corpore inerme, animo placidum*.²⁵ Használják Janus kortársai is, így Tito Vespasiano Strozzi: *molle pecus, quacunque potest defendere sese, / certat, et accipitri parva repugnat avis, Erot. 2,15,5–6*. Örvendhetünk tehát, hogy Janus elégiáinak új kritikai kiadása visszaállította az eredeti olvasatot.

3. EXEMPLA

Janus kivételes fölkészültsége mutatkozik meg abban is, hogy humanista kortársainak sokszor mulatságos tudóskodását szeretetteli humorral bár, de alaposan kifigurázta. Az említett Cevola a korszak híres jogtudósa, 1458-tól haláláig a padovai egyetem kánonjogi és civilisztikai tanára. Jogtudományi művei, így az ún. *Cautelae Caepollae* nagy tekintélyre tettek szert, értekezéseinek gyűjteményét egészen a 16. század végéig rendszeresen kiadták. Humanista munkássága kevésbé jelentős, *Libellus de tolerando dolore* című, Juan de Carvajalhoz írott értekezése mellett egy verses levelét és egy, III. Frigyeset törökellenes hadjárat vezetésére fölszólító költeményét ismerjük.²⁶ Cevola rövid ideig, 1449–1450-ben volt a ferrarai Studio tanára, de már 1450-ben hazatért Veronába. Könnyed, mi több, csipkelődő hangvételű episztoláját tehát Janus egy nála tizennégy évvel idősebb tudóshoz, a veronai egyetem elismert tanárához intézte. Csak sajnálhatjuk, hogy további kapcsolatukról nincsen adatunk, annak ellenére, hogy Janus padovai tanulmányai alatt már Cevola is Padovában tartózkodott. Érdemes egy pillantást vetnünk az episztolában olvasható barátságkatalógusra.²⁷

22 A kisbárány mint ajándék: *cum qua fecundi redierunt munera ruris, / caseus et niveae candidus agnus ovis*, Tib. 2,5,37–38, ehhez Tibullus: *Elegies*. Text, Introduction and Commentary by Robert MALTBY. Francis Cairns Publications, Cambridge, 2002. 443–444.

23 Georg. 3,298–299 *glacies ne frigida laedat / molle pecus; Aen. 9,341 manditque trahitque / molle pecus mutumque metu*.

24 Sedul. *Carm. pasch.* 2,113 *manditque trahitque / molle pecus, trepidaeque vocant sua pignera fetae*; Ennod. *Carm.* 2,100,7 *molle pecus volucrem praevertit fraude molossum*.

25 Isid. *Etym.* 12(*De animalibus*),1,9.

26 Cevola munkásságáról lásd újabban Bartolomeo Cipolla: *Un giurista veronese del quattrocento, tra cattedra, foro eluoghi del potere. Atti del convegno internazionale di studi, Verona, 14–16 ottobre 2004*. A cura di Giovanni Rossi. Cedit, Verona, 2009.

27 *Eleg.* 6,17–38 *Dum calido nostrae fervebunt sanguine venae, / dum mea vitalis spiritus ossa reget, / huius amicitiae stabit venerabile foedus, / narrabunt nostram saecula futura fidem. / Nec plus Tyndaridae, clarissima sidera, fratres, / hic agilis frenis, caestibus ille potens; / nec plus Aegides, nec plus Ixione natus, / nec duo per Samium pectora docta senem; / nec cum Patroclo*

A barátság négy klasszikus exempluma már az ókorban rögzült a következőképpen: Akhilleusz és Patroklosz, Oresztész és Püladész, Thészeusz és Peirithoosz, Püthiasz és Damón, illetve a római költőknél némelykor Nisus és Euryalus. Ehhez ötödik párosnak Plutarkhosz még hozzáadja Epameinondaszt és Pelopidaszt. A humanisták e listát kanonikusnak tekintették, és szigorúan tartották is hozzá magukat. Aggályosságukra jellemző, hogy Gabriele Moro Francesco Filelfóhoz fordul e tárgyban fölvilágosításért. Filelfo lelkiismeretesen föl is sorolja a négy mitikus párost, valamint ötödikül a két thébai hőst.²⁸ Hasonlóan szűkszavú fölvilágosítást találunk, ugyanazon fősorolással, Guarino levelezésében.²⁹ E listához tartják magukat a korszak legnagyobb tekintélyű latin költői, Cristoforo Landino, Tito Vespasiano Strozzi, Angelo Poliziano, Antonio Tebaldeo.³⁰ Ha Janus költeményét e háttér ismerete nélkül olvasuk, könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy az ifjú költő csupán irodalmi

plus laudis habebit Achilles, / nec Diomedes cum Polynice parens. / Euryalum veniens extollere desinet aetas, / et tuus in tenebris, Nise, iacebit honos. Vilis et Aeneas, et vilis fiet Achates, / nec feret his ullam Musa Maronis opem. / Sordebit Strophio genitus, sordebit Orestes, / utpote quos vatum fabula falsa canit. / Iunctus Alexandro concedet Hephaestio nobis, / sit licet antiqua nobilis historia. / Ipse Epaminondas, Pelopidas ipse peribit, / parva est Romanis fama futura viris. / Nostra secuturos acuent exempla nepotes, / cetera non magnae nomina laudis erunt.

- 28 Franciscus Philelfus Gabrieli Mauro Sal. Quod scire a me vis, quot fuerint amicorum paria, priscorum memoria maxime celebrata, ea reperio quattuor numero extitisse. Theseum & Perithoum. Achillem & Patroclum. Orestem & Pyladen. Pytiam & Damona. Addunt etiam iuniores apud graecos Epaminundam, & Pelopidem. Vale ex Venetiis. Idibus ianuariis. MCCCCXXVII. Franciscus PHILELPHUS, *Epistolarum familiarum libri XXXVI*. Ioannes et Gregorius de Gregoriis, Venetiis, 1502. 3v.
- 29 Guarinus Veronensis amicissimo Christophoro Parmensi. Ut igitur ad rem veniam, varia de hisce amicorum paribus traditur opinio, sed plus valeat velim quod apud Plutarchum eruditissimum in omni litterarum genere virum comperi; is enim in eo libello qui inscriptus est περί πολυφιλίαν quatuor illa esse dicit: Pirithoum et Theseum, Achillem et Patroclum, Orestem et Pyladem, Pythiam et Damonem: quintum adiungit Epaminondam et Pelopidam. *Epistolario di Guarino Veronese*. Racc., ord., illust. Remigio SABBADINI. Vol. 1. Tip.-Libr. Emiliana, Venezia, 1915. 224.
- 30 Cristoforo Landino, *carm. var.* 7,23–28 *nec tantum Argivum Pylades dilexit Orestem, / cui comes horrendo factus in exilio est, / Castora nec Pollux duris in caestibus audax, / fortem nec fortis Thesea Pirithous, / quanto ego nunc Bembi teneor devictus amore, / quem iam nulla queat dissolvere dies;* Angelo Poliziano, *epigr.* 18,1–6 *Tantus amor tuus est in me, tamque omne, Panaeti, / exemplum veteris vincis amicitiae, / ut tibi collatus iuvenis phocaeus Orestem / oderit, et spernat Thesea Pirithous, / Sicanium Pyladen credatur fallere Damon, / vixque bonum fraenis Castora frater amet;* Antonio Tebaldeo, *carm.* 2,29–33 *Nec sic Euryalum Nisus dilexit, Achillem / Patroclus, fidum Thesea Pirithous. / Nec Pilades caro tantum devinctus Oresti, / nos stabilis quanto iunxit amore Fides;* Raffaele Zovenzoni, *Istr.* 1,93,1–8 *Thesea Perithous miro dilexit amore, / dilexit Pollux Castora mirifice, / Patroclusque puer puerum sibi iunxit Achillem / et verum Pylades numen Orestis erat. / Phitias et Damon duo corpora, mens tamen una / vixit, idem vixit Nisus et Euryalus. / Et qui Romano stravit Karthaginis arces / fulmine Scipiadus Laelius alter erat.*

műveltségét fitogtatja, s fölöslegesen telezsúfolja a verset tudós utalásokkal, amikor a tizenhat soros barátságkatalógusában kereken tíz ókori barátságot vonultat föl, az említettekén kívül még hozzátéve a Tündaridákat, vagyis Kasztórt és Polüdeukészt, azután Polüneikészt és Tüdeuszt, Aeneast és a „fidus” Achatest, valamint Alexandroszt és Héphaisztión. Mi több, még azt is megjövendöli, hogy a klasszikus ókor összes nevezetes barátságexempluma hamarosan feledésbe fog merülni, mert az utókor csakis Csezmicei János és Cevola Bertalan barátságát fogja emlegetni: *Nostra secuturos acuent exempla nepotes, / cetera non magnae nomina laudis erunt*, 37–38.³¹

Látnivaló azonban, hogy a bevett exemplumok megduplázása olyan parodisztikus túlzás, amely éppenséggel ironikusan reflektál a barátság korabeli humanista kultúrájára. Ennek mértékére jó példa, hogy 1441-ben a nagynevű építész, festőművész, költő és bölcselő, Leon Battista Alberti Firenzében nagy érdeklődéssel övezett költőversenyt (*certame coronario*) szervezett az igaz barátság (*la vera amicizia*) tárgykörében. Alberti terjedelmes dialógust is írt *Dell'amicizia* címmel, melyet később fölvetett az *I libri della famiglia* című nagy művébe.³² Janus exemplumai azonban annyira túlzóak, hogy humoros hatást keltenek, ám éppen ezáltal képes a nála csaknem kétszer idősebb, tekintélyes jogtudóssal szemben bensőségesen tréfálkozó hangnemet megütni, s a hízélgés csapdáját elkerülni.

4. MYTHOLOGICA

Következő példánk szintén a barátságkatalógusokhoz kapcsolódik, s tanulsága, hogy a kortárs költők tanulmányozása némelykor még szövegkritikai problémák megoldásánál is hasznos lehet. A Perinus nevű, ciprusi hazájába hazatérő diáktársát búcsúztató elégiában Janus csak egy exemplumot említ, mely Kerényi Grácia szép fordításában így hangzik: „Nem gyászolta halott Patroklost így vad Achilles, / bár a barátság-

31 Az elégiához hasonlóan gazdag, tízsoros katalógust találunk az *Ad Marcellum* című epigrammában, melyben Janus Antonio Marcello Anjou Renével kötött barátságát ünnepli, 112,1–10. Az ebben föl sorolt tizenegy baráti páros Diomedesz és Odüsszeusz, Telamón és Héraklész, Patroklosz és Akhilleusz, Nisus és Euryalus, Polüneikész és Tüdeusz, Peirothoosz és Thészeusz, Alexandrosz és Héphaisztión, Epameinondas és Pelopidasz, a két Scipio és a két Laelius, Augustus és Vipsanius Agrippa. Ezek közül az elégiában hat azonos párost találunk: Thészeusz és Peirithoosz, Patroklosz és Akhilleusz, Tüdeusz és Polüneikész, Nisus és Euryalus, Alexandrosz és Héphaisztión, Epameinondas és Pelopidasz.

32 Albertihez és a barátságról szóló értekezésekhez lásd Reginald HYATTE: *The Arts of Friendship: The Idealization of Friendship in Medieval and Early Renaissance Literature*. Brill, Leiden–New York–Köln, 1994. 172–194., valamint újabban Annalisa CERON: *L'amicizia civile e gli amici del principe: lo spazio politico dell'amicizia nel pensiero del Quattrocento*. Eum, Macerata, 2011.

guk nem lehetett szorosabb”, 4,15–16. A fordítás azonban konjektúrán alapul. Az elégiát fölfedező Ábel Jenő a kéziratban itt is egy némileg elhamarkodott javítást hajtott végre, nyilván az Iliászra, Achilleusznak a Patroklosz halála utáni gyászára gondolva: *Non adeo abreptum doluit Patroclum Achilles, / cui fuerat summa iunctus amicitia*. A kéziratban (Vat. Lat. 2847) ugyanis, melyhez Mayer Gyula kritikai kiadása visszatért, éppen fordítva van: *non adeo abreptum doluit Patroclus Achillem, / cui fuerat summa iunctus amicitia*. Ma már az Iliásznál talán kevésbé közismert történet, hogy a két hős még a háború előtt együtt kapott kiképzést a bölcs kentaur, Kheirón barlangjában, amíg a fiát a háborútól féltő Thetisz Akhilleuszt meg nem szöktette, hogy Skürosz szigetén leánynak öltöztetve rejtegesse.³³ Vagyis Janus szövegében az *abreptum* nem a halál által elragadott, hanem a Thetisz által elrabolt, s Kheirónnál maradó barátja által meggyászolt Akhilleuszra vonatkozik. Tudjuk, hogy Statius műve, a történetet földolgozó *Achilleis* című kiseposz mind a középkorban, mind a reneszánsz idején iskolai olvasmány volt,³⁴ nem véletlen, hogy Janus ezt a történetet idézi föl Guarinóról írott panegyricusának praefatiójában is.³⁵ S erre a történetre való utalásokat a korabeli költőknél bőven találunk: „Patroklosz már kisfiúként összebarátkozott a kisfiú Akhilleusszal”, olvassuk a trieszti, Janusszal majdnem egyidős Raffaele Zovenzoninál. „Nem szerette így sem Euryalust Nisus, sem Akhilleuszt Patroklosz”, írja a ferrarai Antonio Tebaldeo.³⁶ Ábel konjektúráját tehát, mint a fönt említett esetben, itt is megalapozatlannak, sőt, a vers koncepciójába nem illőnek kell tartanunk.

A mitológiai ismeretekkel való virtuóz játék jellemzi Janus egyik legkorábbi elégiáját, a már említett *Marco Georgio et Antoniolo Scientae rusticantibus* című kis költe-

33 Ezt a történetet Janus igen jól ismerte. Lásd erről az alábbi bravúros tanulmányt: TÖRÖK László: *Scythia tecta = Janus-arcok. Összegyűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok*. Szerk. MAYER Gyula. Typotex, Bp., 2008. 117–118.

34 Az *Achilleis*ről az iskolai oktatásban lásd Robert BLACK: *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy. Tradition and Innovation in Latin Schools from the Twelfth to the Fifteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001. 217–218, 242–243. Statius reneszánsz kori utóéletről újabban lásd Ian FIELDING: *Statius and His Renaissance Readers: the Rediscovery of a Poeta Neapolitanus = Campania in the Flavian Poetic Imagination*. Ed. Antony AUGUSTAKIS–R. Joy LITTLEWOOD. Oxford University Press, Oxford, 2019. 271–284.

35 ‘Tu Phoebi nutris sobolem, tu sedulus hospes / accipis aeternos curva sub antra deos, / pro quibus alta manet meriti te regia caeli / contrahit et caudam Scorpius ecce tibi.’ Haec pius Aeacides. Mibi pro Chirone Guarinus; hunc sibi praescribet pagina nostra ducem, Paneg. Guar. 29–34. Lásd még *Epigr.* 112,3–4 *quod fuit inflexo mitis Patroclus Achilli, / formoso Nisus quod celer Euryalo*; *Eleg.* 6,25 *nec cum Patroclo plus laudis habebit Achilles*.

36 Raffaele Zovenzoni, *Istr.* 1,93,3–4 *Patroclusque puer puerum sibi iunxit Achillem / et verum Pylades numen Orestis erat*; Antonio Tebaldeo, *Carm.* 2,29–30 *Nec sic Euryalum Nisus dilexit, Achillem / Patroclus, fidum Thesea Pirithous*.

ményt is. Ebben Janus diáktársai elmennek vakációzni a Ferrara melletti, idilli környezetben fekvő Stientába, ahol kedvükre madarászhatnak és vadászhatnak, míg neki maradnia kell, hogy éjszakába nyúlóan a görög nyelvtant magolja. Janus ezt a szomorú állapotot igencsak zokon vette, miként azt az *ast ego continue γραμμασιν invigilo* (5–11) sor refrénszerű, háromszoros ismétlődése nyomatékosítja. Az iskolából szökni vágyó költő a görög mitológia azon alakjait hívja segítségül, akik több-kevesebb sikerrel megpróbálkoztak a repüléssel, Perszeuszt, Daidaloszt és Ikaroszt, végül magát a szárnyas istent, Mercuriust:

*Atlantis facunde nepos, sate Pleiade pulchra,
aliger aligero qui pede carpis iter;
oro tuas nobis pennas concede parumper,
ipse Stientaeas donec adibo domos. (27–30)*

Itt maga, a máskülönben nagyon szép műfordítás, Tellér Gyula munkája is kínál filológiai csemegét. Mercurius isten anyja Maia, Atlasz leánya, a Pleiaszok egyike. Ennek megfelelően szokásos megnevezése az ókori latin költőknél *Maia natus*, *Maia genitus*, *Maia satus*. Ezeket használják azután a humanista költők is.³⁷ Janus azonban már a korai költeményekben szembetűnő módon és következetesen kerüli a megszott, elkoptatott fordulatokat. A latin eredetiben olvasható *sate Pleiade*, bár Ovidius egy szöveghelye ihlette,³⁸ ebben a formában Janus leleménye, nem fordul elő sem az antik, sem a humanista költőknél. Ám úgy tűnik, a fordító ezt nem tudta a magyar hexameterbe beilleszteni, így éppen ahhoz a bevett körülíráshoz tért vissza, melyet Janus mellőzni kívánt: „Atlasz szépszavu sarja, szülötte a tünde Maiának”. A himnikus invokációt ez a fordításban elsikkadó, epikus *sate* csak még komikusabbá teszi.³⁹ Ám a jelenet humora a kortárs humanista művekkel való összevetésben bontakozik ki igazán. Mercuriust ugyanis a reneszánsz költői közhelyszerűen mint a tanulás és az iskola védőistenét emlegetik. „Ő maga is gyermek, örvend a tanulásnak és gyermekéveinek” – írja a nápolyi humanizmus legnagyobb költője, Giovanni Pontano. A trieszti Andrea Rapicio pedig így könyörög hozzá: „Ereszkedj alá az égből, hatalmas Mercurius, mi oltalmunk: te vagy a tanulmányok atyja, védelmezd a tanulni vá-

37 Verg. *Aen.* 1,297 *Maia genitum*; Ov. *Met.* 2,685–686 *Atlantide Maia / natus*; Stat. *Theb.* 2,1 *Maia satus*; hasonlóképpen a humanistáknál, Tito Vespasiano Strozzi, *Bors.* 2,11 *Maia satus*; Tito Vespasiano Strozzi, *carm.* 1,1,82–83 *generatum Atlantide Maia / Mercurium*; Marcantonio Flaminio, *carm.* 2,8,12 *natus Maia pulcher Atlantides*.

38 Ov. *Fast.* 5,447 *Pliade nate, mone* és 5,663–664 *Clare nepos Atlantis, ades, quem montibus olim / edidit Arcadiis Pleias una Iovi*. Az elégia antik szövegpárhuzamainak alapos gyűjteményét lásd TÖRÖK László: *Quasi cursores*. Irodalomtörténeti Közlemények CXV(2011). 2. sz. 146–148.

39 Verg. *Aen.* 6, 125 *sate sanguine divum*; Verg. *Aen.* 8,36 *O sate gente deum*.

gyó ifjúságot”.⁴⁰ De azért is komikus Mercuriushoz fohászkodni, mert a költő éles ellentétbe állítja az embernek terhes (*molesta*) várost és a vidéket, melynél nincs édeesebb (*an quid dulce magis est rure*, 3), Mercurius viszont a korabeli fölfogás szerint az a kultúrhérosz, aki ékes szavakkal rábeszélte az ősidők embereit, hogy a földeket elhagyva városokat hozzanak létre, és új mesterségeket tanuljanak. Így magasztalja Pontano, Michael Marullus, és még sok más humanista költő.⁴¹

A kortárs szövegkörnyezet ismerete nélkül ma már nem érezzük különösen komikusnak azt sem, hogy Janus Icarus példájára kíván a göröggtanulás elől elmenekülni:

*Quis prohibet plures cera me iungere pennas,
et iunctas humeris applicuisse meis?
Hoc tuus, ut memorant, certe pater, Icare, fecit,
et cur plus nobis ingeniosus erat? (23–26)*

Daidalosz és Ikarosz történetét azonban a humanista költők korántsem az emberi korlátok közül kitörni képes lelemény és bátorság példajaként emlegetik, hanem kizárólag a lehető legnegatívabban, a *hübrisz* jellemző exemplumaként. Apa és fia az esztelenségében jogos büntetést elnyerő nagyratörés példája Petrarcanál,⁴² a kárhozatos *ambitio* megtestesítője a bencés Teofilo Folengónál,⁴³ Filelfo pedig szatírájában az álmában hegyek-völgyek fölött röpködő és lezuhanó rest embert hasonlítja Ikaroszhoz.⁴⁴ Egyöntetűen negatív megítélésében majd csak a mítosz neoplatonikus értelmezése fog változást hozni.⁴⁵ A Jacopo Antonio Marcello hőstetteiről szóló epikus

40 Giovanni Pontano, *Uran*. 1,915–917 *Virginis hinc facie insignis flavoque capillo / Mercurius, geminae nectunt talaria plantae: / ipse puer laetus studio et puerilibus annis*; Andrea Rapicio, *Musae* 1,15,17–20 *Descende caelo, maxime Mercuri, / tutela nostri: tu studii parens / defende iam tuos alumnos, / Pegasidum docilem iuventam*; vö. még. Panfilo Sasso, *epigr.* 3,14,7–8 *Si vates, 'Regnat Phoebus', si candida pictae / dogmata rethoricae, 'Regnat Atlantiades'*.

41 Hor. *carm.* 1,10,2–3 *qui feros cultus hominum recentum / voce formasti*; ehhez lásd *A Commentary on Horace: Odes, Book 1*. By R. G. M. NISBET–Margaret HUBBARD. Oxford University Press, Oxford, 1970. 125–129. Vö. Giovanni Pontano *Uran*. 2,455–458 *Moribus his exulta hominum praecordia duros / mutarunt sensus, et ab agri munere ad artis / ingenium vertere novas. Tum magnus haberi / Mercurius*.

42 *RVF* 307,7–8 *A cader va chi troppo sale, / né si fa ben per huom quel che 'l ciel nega*. Lásd ehhez Francesco PETRARCA: *Canzoniere – Rerum vulgarium fragmenta*. A cura di Rosanna BETTARINI. Einaudi, Torino, 2005. 2, 1349–1350.

43 *Var. carm.* 46, 21–22 *Quo eunt altius Icarum aemulantes, / ruunt altius Icarum sequentes*.

44 *Sat.* 78,2,70–73 *Hinc semper stertis longoque sopore solutus / sompnia vanus alis, montes transcendis et iisdem / obrueris, nullisque volans super aera pennis / Icarus in medium praeceps delaberis aequor*.

45 Lásd erről Joachim DALFEN: „Ikarus ging unter ... hoch über den anderen“: Erzählter und angewandter Mythos durch zwei Jahrtausende. Wiener Studien CXIV(2001). 323–339.

költeményében elítélően említi maga Janus is, mint a levegőég meggyalázóját, a tengert beszennyező Iaszón és az óceánt megszenteltelenítő Caesar társaságában.⁴⁶ Csak ezt szem előtt tartva válik világossá Janus elégiájának diákosan szemtelen, a mitikus hagyományt féktelen jókedvvel kiforgató humora.

A korai elégiákat a kutatás meglehetősen elhanyagolta, kamaszkori stílusgyakorlatokként, jórészt megbízásból, sokszor Guarino fölkérésére készített alkalmi versekként tekintve rájuk. Ám talán sikerült kimutatnunk, hogy a nyelvi megformálás tökéletességével, a klasszikus római költészet páratlanul alapos ismeretével, az irodalmi hagyománnyal való szellemes játékkal már e darabok is messze kiemelkednek a korai humanizmus latin nyelvű költészetéből. Így válik érthetővé Vespasiano da Bisticci visszaemlékezése: „egész Itáliában nem beszéltek másról, mint erről a fiatalember-ről”.⁴⁷

GENTE PANNONIUS, DOCTRINA MIRANDUS. REMARKS ON JANUS PANNONIUS' EARLY ELEGIES

Keywords: *Janus Pannonius; Guarino Veronese; Bartolomeo Cevola; humanist Latin elegy; classical reception studies*

The elegies written by Janus Pannonius during his early years as a student in Ferrara have rather been neglected in literary history. While there is a rich scholarly literature on his mature elegies written in Hungary, the Italian elegies have scarcely been dealt with. Even József Huszti's monumental monograph is remarkably narrow on Janus' elegiac poetry of this period. This is probably related to the fact that these poems were largely composed on specific occasions, often written on request. In our study, we examine a few examples of prosody, realia and mythology in an attempt to place Janus' early poetic career in the context of the Latin poetry of the Quattrocento.

46 Marc. 1623–1624 *Pontum temeravit Iason, / Oceanum Caesar; vacuas homo Daedalus auras.*

47 *per tutta Italia non si diceva altro che di questo giovane.* Vespasiano da BISTICCI: *Le vite*. Ediz. crit. con introd. e comm. di Aulo GRECO. Istituto nazionale di studi sul Rinascimento, Firenze, 1970. 328.

GENTE PANNONIUS, DOCTRINA MIRANDUS.
OBSERVAȚII ASUPRA ELEGIILOR TIMPURI
ALE LUI JANUS PANNONIUS

Cuvinte-cheie: *Janus Pannonius; Guarino Veronese; Bartolomeo Cevola; elegia latină umanistă; studii de receptare clasică*

Elegiile scrise de Janus Pannonius în primii săi ani de studii la Ferrara au fost destul de neglijate în istoria literară. Deși există o literatură academică bogată despre elegiile sale scrise în Ungaria, cele italiene au fost tratate doar superficial. Chiar și monumentală monografie a lui József Huszti este remarcabil de restrânsă în ceea ce privește poezia elegiacă a lui Janus din această perioadă. Acest lucru se datorează, probabil, faptului că aceste poezii au fost compuse în mare parte cu ocazii specifice, adesea la cerere. În studiul nostru analizăm câteva exemple de prozodie, realia și mitologie, într-o încercare de a plasa începuturile carierei poetice ale lui Janus în contextul poeziei latine din Quattrocento.